

Synopsis / Bakış

İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851)

Londra, 1851: Büyük Sergi Fikrinin Ortaya Çıkışı, Katılımcılar ve Sergilenen Ürünler

Aykut Berber¹

1 Mayıs 1851 tarihinde kapılarını ziyaretçilere açan “Tüm Ulusların Endüstri Üretimlerinin Büyük Sergisi” (*The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*) veya genel kabul gören kısa adıyla “Büyük Sergi” (*The Great Exhibition*), büyüleyici sergi sarayı ve bu sarayın içinde barındırdığı dünyanın dört bir köşesinden gelen hammadde ve endüstri ürünleriyle bir anlamda Endüstri Devriminin genel bir özet tablosunu ortaya koymuş; bu kadar çok ülkeden gelen insanların ilk kez tek bir mekanda buluştuğu renkli ortamıyla ziyaretçileri ve katılımcıları adeta büyülemişti. Tarihteki bu ilk uluslararası fuar, Londra’daki ünlü Hyde Park’ta özel olarak inşa edilen Kristal Saray’da (*Crystal Palace*) açık kaldığı 1 Mayıs – 11 Ekim 1851 tarihleri arasında 6.000.000’den fazla ziyaretçiyi ağırladı. Fuardan elde edilen gelirler yine bilim ve sanata yatırım yapmak üzere değerlendirildi ve Londra’nın South Kensington bölgesinde Victoria ve Albert Müzesi, Bilim Müzesi ve Doğa Bilimleri Müzesi kuruldu. Büyük Sergi, günümüzde artık kısaca “Expo” olarak anılan Dünya Fuarı serisinin ilk organizasyonuydu.

Büyük Sergi Fikrinin Ortaya Çıkışı

Büyük Sergi projesinin ardındaki en önemli aktörlerin başında hiç kuşkusuz Prens Albert bulunuyordu. Kraliçe Victoria’nın büyük bir aşkla bağlı olduğu sevgili eşi olmanın da ötesinde Albert, Britanya’da uzun yıllardır süregelen endüstrileşme sürecinin bir sonucu olarak gördüğü çeşitli toplumsal ve ekonomik sorunlara büyük duyarlılıkla yaklaşıyor ve bunlara çözüm bulmak için çaba gösteriyordu. Nitekim Endüstri Devrimi 100 yıl önce Britanya topraklarında başlamıştı ve bu ülkenin dünya genelinde endüstri öncüsü olduğunu göstermenin

belki de tek bir yolu vardı: Dünya ülkelerini burada buluşturmak. Bir sergi organizasyonu bu ülkelerde üretilen endüstriyel ürünlerin bir araya getirilmesi sağlanabilir; böylelikle yeni fikirlerle ve yeni teknolojilerle tanışmak mümkün olabilirdi. Üstelik böylesine büyük bir sergi organizasyonu, Britanya’nın dünya genelinde ne kadar ileri düzeyde üretim yapabildiğini tüm dünyanın gözleri önüne sermek için iyi bir fırsat olacaktı. Daha önce hiç düşünülmemiş bir şekilde dünyanın tüm ulusları bir araya gelerek yalnız endüstri ile değil aynı zamanda sanat, kültür ve ticaret ilişkileriyle uluslar arasındaki bağlar pekişecekti.

Büyük Sergi fikri, hiç kuşkusuz, bütünüyle bir heyecan ve hayranlık duygusu içinde karşılanmadı. Bir iddiaya göre, Avrupa’nın diğer ülkelerindeki kraliyet aileleri sergiye katılmak üzere Londra’ya gelme konusunda çekinceli davranmıştı. Öyle ki bu etkinlik, soyluların ve halkın bir araya gelmesine ve üstelik bu durumun uluslararası bir ortamda yaşanmasına yol açacaktı. Yalnız bu durum bile tek başına dünyada bir şeylerin değiştiğini, ülkeler arasında yüzyıllardır süregelen rekabetin savaş meydanlarından endüstrileşme arenasına kaydığını göstermektedir. Sonuç olarak, tüm bu nedenlerden dolayı Büyük Sergi fikri son derece önemliydi ve Endüstri Devriminin anavatanı Britanya, bu yeni dünya düzenini de gözler önüne seren ilk yer olmalıydı.

Gerek el işçiliği ürünlerini gerek endüstriyel ürünleri sergileme fikri elbette yeni bir fikir değildi. Henüz onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Fransa’da bu tip sergiler görmek mümkündü. Paris’te düzenlenen ve Fransız endüstrisini deyim yerindeyse “göklere çıkarmayı” hedefleyen 1844 Ulusal Sergisi (*Exposition Nationale de 1844*) büyük yankı uyandırmış ve birkaç yıl içinde Avrupa’nın çeşitli kentlerinde benzer ulusal sergiler boy göstermeye başlamıştı. Ancak Prens Albert, önemli bir ayrıcalığın farkındaydı. Victoria dönemi, Britanya’nın dünyanın dört bir yanında kolonilere ve dolayısıyla kaynaklara ve üretim birimlerine sahip olduğu bir dönemdi. Bu avantajı dikkate alarak Londra’da düzenlenecek bir serginin ulusal düzeyde

¹ İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı, İşletme Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
berber@istanbul.edu.tr (A. Berber)

kalması yerine tüm dünyaya açık olması çok daha gerçekçi, ilerici ve rekabet anlayışını pekiştirici bir fikirdi. Nitekim 1800'lü yılların ortalarında Britanya, dünyanın en önde gelen endüstriyel gelişim sürecine sahne olmuş; icat edilen makineler, kurulan ilk fabrikalar sayesinde ülke halkının önemli bir bölümü dünyanın diğer ülkelerinde pek görülmemiş bir bolluk içinde ucuz giysilere, ev eşyalarına ve yeni tüketim alışkanlıklarına (örneğin çay) sahip olmuştu.

1850 yılında Prens Albert başkanlığında kurulan "1851 Sergisi Kraliyet Komisyonu" (*Royal Commission for the Exhibition of 1851*) çalışmalarına başladı. Prens Albert, tüm dünya ülkelerinin katılımına açık bir serginin kendi kendini finanse etmesi gerektiğini düşünüyordu. Katılımcıların sergilemek üzere ülkeye getirecekleri ürünler için taşıma, kayıt altına alma ve vergilendirme gibi konularda gerekli düzenlemelerin yapılması için özellikle Britanya hükümetinin desteğini almak son derece önemliydi. Ama her şeyden önce, dünyanın dört bir köşesinden gelecek olan bu ürünleri tek bir çatı altında toplamak için bir sergi alanı gerekliydi. Öyle ki bu sergi alanı, serginin ana fikrini yansıtmalı ve en az serginin kendisi kadar ses getirecek bir yapı olarak inşa edilmeliydi.

Kristal Saray

Beklediği üzere, gerek halkın gerek politik çevrelerin bu büyük projeye inanmalarını sağlamak ve desteğini almak pek kolay olmadı. Ancak yapılan bazı girişimler sonucunda Kraliyet Komisyonu, 230.000 pound tutarında bir fon biriktirmeyi başardı. Bununla birlikte, sergilenmek üzere ülkeye getirilecek olan ürünler için ithalat vergisinin alınmaması konusunda hükümetin desteği alındı. Komisyon, sergi binasının tasarımı için uluslararası bir yarışma düzenledi ve Londra'dan, Britanya'nın diğer kentlerinden ve yurtdışından yaklaşık 250 tasarımcı başvuruda bulundu. Binanın tasarımı, endüstriyel üretim ve teknolojiye insanlığın ne kadar ilerlediğini göstermeliydi; ancak, binanın inşa edileceği Hyde Park'ın korunması konusunda halkın kaygılarını da dikkate almak gerekiyordu.

Yaşanan bu gelişmelerin arasında, bir bahçıvan ve aynı zamanda bir mimar olan Joseph Paxton, sergi binası için önerdiği tasarımı *Illustrated London News* dergisinde tüm ayrıntılarıyla birlikte yayımlayarak dikkatleri çekmeyi başarmıştı. Nitekim Paxton'ın fikri bir devrim niteliğini taşıyordu. Bu tasarıma göre, öncelikle hiçbir ağacın kesilmesi veya parktaki bitkilere zarar gelmesi söz konusu değildi. Öte yandan inşa edilecek yapı yalnız dökme demir ve dökme cam levha olarak tasarlanmıştı. Dökme cam levha henüz birkaç yıl önce geliştirilmiş yeni bir teknolojiyle elde ediliyordu. Böylelikle serginin amacına uygun bir bina inşa edilmiş olacaktı. Üstelik Paxton, cam seraları örnek alarak görkemli ama bir o kadar sade bir yapı tasarlamıştı. Bunun için prefabrik üretilen parçalar Hyde Park'a

getirilerek tekrar eden segmentler halinde birbirine eklenecek ve bu şekilde, hızlı bir montaj süreciyle ve düşük bir maliyetle görkemli bir yapı ortaya koymak mümkün olacaktı. Paxton'ın tasarımı kabul edildi ve sonunda Hyde Park'ta, 20 metre yüksekliğinde ve 565 metre uzunluğunda, içindeki asma katlarla birlikte yaklaşık 75.000 m² sergi alanına sahip dev bir sergi binası inşa edildi. Dünyanın ilk uluslararası fuarına ev sahipliği yapacak olan bu binaya Kristal Saray (*Crystal Palace*) adı verildi. Tümüyle cam kaplı bir bina görünümünde olan bu sergi alanı, biri batı diğeri doğu yönüne doğru iki kanat şeklinde uzanıyordu. Kuzey ve güney yönlerine yayılan orta bölümde ise sarayın içinde kalan ağaçlar, merkezde kristal gibi parlayan görkemli bir çeşme ile beraber boy gösteriyordu.

Büyük Sergi'nin Açılışı ve Yarattığı Sosyal Etki

Büyük Sergi, Kraliçe Victoria'nın yapmış olduğu bir konuşmayla ziyaretçilere açıldı. İlk günün biletleri açılışın çok öncesinden tükenmişti. Sergiyi yaptığı bu ilk ziyaretten oldukça etkilenen Victoria, yaşadığı bu heyecanı günlüğüne şu sözlerle aktarmıştı:

Kristal Saray'a yaklaşırken güneş parıladı ve üzerinde tüm ülkelerin bayraklarının dalgalandığı devasa binanın ışıltılarına yol açtı... Güzel kristal çeşmenin tam karşısında duran, basamakların ve (oturmadığım) koltuğun bulunduğu merkeze geldiğimizde görüntü büyüleyici ve etkileyiciydi. Coşku dolu haykırışlar, herkesin yüzünde okunan mutluluk, binanın görkemi, dekorlar ve sergilenen ürünler, organ sesi... tüm bunlar gerçekten heyecan vericiydi (Queen Victoria's Journal).

Gerçekten de Büyük Sergi o güne dek toplumun hangi kesiminden olursa olsun herkesi büyüleyecek kadar görkemli ve zengindi. Sergi, yalnızca dünyanın farklı ülkelerinden gelen insanları ağırlamakla ve sergilenen ürünleri gören ziyaretçileri etkilemekle kalmıyor; daha önce hiç görülmemiş en yeni kamu hizmetleri ve uygulamalarıyla da (örneğin, tarihteki ilk genel kullanıma açık, ücretli "kişisel ihtiyaç" odaları gibi) ziyaretçileri şaşırtıyordu. Kristal Saray'ın batı kanadı Britanya ile kolonileri ve bağlı topraklarından gelen katılımcıların sergilediği ürünlere ayrılmıştı. "Yabancı ülkelerden" gelen katılımcılar ise sergi alanının doğu kanadında kendilerine ayrılan yerlerde ürünlerini sergiliyordu. Yaklaşık 15.000 katılımcı tarafından sergilenen 100.000'i aşkın endüstriyel ürün ve eser ziyaretçileri büyülemekte, onları sergiyi gezdikleri süre boyunca adeta dünyanın birbirinden farklı köşelerine götürmekteydi. Kumaş dokuma makineleri, gazlı ocaklar, en ileri teknoloji ile üretilmiş saatler, mutfak eşyaları, farklı kalınlıklarda ve renklerde kumaşlar, uzak ülkelerden gelen egzotik ürünler, kolonya çeşmesi, çikolata pınarı, birbirinden değerli mücevherler, halılar, buhar makineleri ve daha binlerce eşya ve endüstriyel ürün görenleri büyülüyordu. İlk kez dünyanın farklı ülkelerinden insanlar tek mekanda bir araya gelmişti. Ziyaretçiler arasında Victoria döneminin ünlü sanat ve

bilim insanları da vardı; onların da bu görkemli organizasyondan etkilendiklerini söylemek mümkündür. Örneğin yazar Charlotte Brontë, yazdığı bir mektupta Büyük Sergi hakkında şunları söylüyordu:

Harika bir yer — devasa, tuhaf, yeni ve tarifi olanaksız. Görkemli oluşunu tek bir şeyden değil, her şeyin benzersiz şekilde birleşmesinden alıyor. İnsan eliyle üretimin yarattığı her ne varsa orada bulabiliyorsunuz (Smith, 2000, s. 630).

Charles Babbage ise Büyük Sergi üzerine bir kitap yazmıştı. Kitabın girişinde ise Babbage şu sözlere yer vermişti:

Doğanın (kendisine) sunduklarını kullanarak ve bunun üzerine endüstriyel emeğin sağladığı faydaları ekleyerek ürünler üreten ülkelerin, herkesin ortak yararı için bu ürünleri sergilemesi amacıyla İngiltere, (tüm) uygar dünyayı kendisindeki (bu) büyük ticaret merkezinde buluşmaya davet etmiştir (Babbage, 1851, s. v).

Charles Darwin, Charles Dickens, George Eliot gibi diğer ünlü isimler de bu sergiye gelen sanat ve bilim insanları arasındaydı.

Ülkeler, Katılımcılar ve Sergilenen Ürünler

Büyük Sergi, açık kaldığı beş aylık süre boyunca dünyada giderek büyüyen bir ilgi görmeyi başarmıştır. Ayrıca sergiye katılan ülkeler ve katılımcılar (firmalar, girişimciler ve mucitler) hakkında bilgiler ile sergilenen endüstriyel ürünler, el işçiliği ürünleri, hammaddeler, doğal ürünler ve eserler çeşitli kategoriler üzerinden değerlendirilerek bunlar hakkında her türlü ayrıntı titizlikle kayıt altına alınmıştır. Sergi süresince birçok ressam ve çizer görev yapmıştır. Ayrıca o dönem henüz gelişmekte olan bir teknoloji olduğundan sayıları sınırlı olsa da sergi alanında ve dışında çekilmiş fotoğraflara rastlamak mümkündür. Öte yandan Büyük Sergi üzerine yazılmış birçok kitap ve kılavuz eser bulunmaktadır; bu eserler, sergi hakkında ayrıntılı ve gerçekçi bir tablo ortaya koymaktadır. Robert Ellis editörlüğünde Büyük Sergi için hazırlanan resmi katalog (*Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition*) ve ziyaretçilere sergi hakkında ayrıntılı bilgiler vermek üzere hazırlanmış bir kılavuz eser (*A Guide to the Great Exhibition*) doğrultusunda sergiye katılan ülkeler, katılımcılar ve sergilenen ürünler hakkında elde edilen bilgilerin bir özeti aşağıda yer almaktadır.

1. Britanya, Koloniler ve Bağlı Topraklar

Kristal Saray'ın batı kanadı, Birleşik Krallık (Büyük Britanya ve İrlanda) ile kolonileri ve bağlı topraklarından gelen katılımcıların sergilediği ürünlere ayrılmıştı. Sergilenen 100.000'i aşkın ürün ve eserin yarısından fazlası Britanya ve kolonilerine aitti. Sergi alanında ziyaretçileri eğlendirmek amacıyla birkaç kilise orgu yerleştirilmişti; İngilizlere ait dünyanın en büyük orgu Leviathan da bu amaçla sergi sarayındaydı.

Birleşik Krallık. Çeşitli maden örnekleri ve maden ürünleri, kimya ve eczacılık ürünleri, temel gıda maddeleri, bitkisel ve hayvansal gıda çeşitleri, demiryolu ve denizyolu taşımacılığına ait araçlar ve makineler, imalat makineleri ve aletleri, yapı alet ve malzemeleri, askeri malzemeler, tarım makineleri, bilim ve sanat araç-gereçleri, saatler, tıp aletleri gibi çeşitli hammadde, makine ve aletler sergilenirken çeşitli endüstri dallarında üretilen pek çok ürün de Britanya adına sergide yer almaktaydı. Bunlar arasında pamuklu, yünlü, kadife, deri ve diğer pek çok türde kumaş ve giyim eşyaları, kırtasiye araç-gereçleri, matbaacılık ürünleri, halılar ve yer kaplama malzemeleri, mutfak ve yemek araç-gereçleri, kilit sistemleri ve diğer madeni eşyalar, değerli madenler ve mücevherler, cam ürünleri, porselen ve seramik ürünleri, ahşap ve diğer çeşitli mobilya ve döşeme ürünleri, süs eşyaları, kartonpiyer ürünler bulunuyordu. Bunların dışında ayrıca heykeller, modeller, plastik sanat ürünleri, çeşitli mozaik örnekleri gibi ustalık gerektiren ürünler de “güzel sanat ürünleri” kategorisi altında sergileniyordu. İngilizlerin gururla sergiledikleri ürünler arasında hidrolik su pompası, saatte 60 mil hız yapabilen bir lokomotif, Watt'ın 700 beygir gücüne sahip gemi buhar motoru, Wilkinson çatal-bıçak takımları ile çeşitli Wedgwood porselenleri bulunuyordu (Canine, 1997, s. 41-42). Ayrıca ev sahibi Britanya'nın teknoloji geliştirme becerisini yansıtan sergilere de yer verilmişti. Örneğin, İngiliz fizikçi Frederick Bakewell, “görüntü telgrafı” adı verilen bir mekanizmayı sergiye gelen ziyaretçilere tanıtırken bir bakıma gelecekteki faks teknolojisinin öncülüğünü yapmış oluyordu. William Chamberlin ise dünyanın belki de ilk oy verme makinesini icat etmişti; sergilediği makine gelen oyları anında sayarken tekrar oy kullanımını engelleyen koruyucu bir sisteme de sahipti. Binlerce teknoloji ve endüstri ürününün yanında Britanyalılar için kültürel miras sayılan eserlere de sergide yer verilmişti. Örneğin, M.S. 700 yılı civarında üretilen ve sergiden ancak bir yıl önce bir rastlantı sonucu İrlanda'da bulunan Tara broşu Büyük Sergi'deki yerini almıştı. Kraliçe Victoria'nın Hindistan'dan getirttiği “Koh-i-Noor” adlı ünlü elmas ise her gün onu görmek isteyen yüzlerce ziyaretçinin uzun kuyruklarda beklemesine neden oluyordu.

Hindistan ve Seylan. İngilizlerin kendisinden adeta bir mücevher gibi söz ettiği Hindistan hakkında serginin resmi kataloğunda yer alan bilgilerde bu gizemli ülkenin, uygarlığın temeli olan sanatı ve bilimi çok uzun zaman önce keşfetmiş olduğu vurgulanmıştı. Britanya pazarı için çeşitli ürünlerin üretildiği Hindistan ve Güney Asya'dan gelen çeşitli maden örnekleri, hammaddeler ve göz alıcı ürünler Büyük Sergi'deki yerlerini almıştı. Özellikle ipek ve diğer her türlü kumaş bu bölümün gözdesiydi. Giyim eşyaları, halılar, Seylan baharatları ve içi doldurulmuş dev bir fil ziyaretçilerin dikkatini çekiyordu.

Malta, İyon Adaları, Jersey ve Guernsey. Akdeniz ve Manş Denizi'ndeki bu küçük adalardan gelen doğal ürünler ve el işçiliği ile üretilmiş ahşap ürünleri, giyim eşyaları Büyük Sergi ziyaretçilerinin beğenisine sunulmuştu. Jersey ve Guernsey'den gelen altın ve gümüş kaplamalı bir silah dikkat çekiciydi. Malta ise pamuklu ürünleriyle öne çıkmıştı.

Kanada. Sergi kataloglarında Kanada bölümü, ileri düzeyde gelişmişliği doğa ile birleştirmeyi başaran ürünlerin sergilendiği bir bölüm olarak tanımlanmıştı. Gıda, deri, maden ve ahşap ürünlerinin yanında sergilenen yangın söndürme aracı ilgi çekiciydi. Araç, George Perry tarafından Montréal'de üretilmişti. Kent içinde hareket halindeyken bir sokaktan diğerine hızla ve kolaylıkla dönebilecek ve benzerlerinden çok daha yüksek basınçla su püskürtecek şekilde tasarlanmıştı.

Yukarıdaki katılımcılarla birlikte Yeni İskoçya, Yeni Zelanda, Yeni Güney Galler, Güney Avustralya, Ümit Burnu (Güney Afrika), Batı Afrika, Newfoundland, Bermuda, Trinidad, Bahamalar, Van Diemen Ülkesi ve Cebelitarık ile Atlantik ve Pasifik'te bulunan irili ufaklı adalardan gelen katılımcılar da Kristal Saray'ın Britanya ile bağlı topraklarına ve kolonilerine ayrılan batı kanadında yerlerini almış; dünyanın farklı köşelerinden getirdikleri doğal ürünleri, çeşitli hammaddeleri ve el işçiliği ürünlerini sergiyi ziyarete gelenlerin beğenisine sunmuştu.

2. Yabancı Ülkeler

Rusya. Rusya'dan gelen ürünler, Baltık Denizi'nin buzla kaplı olması nedeniyle gecikmeli olarak Londra'ya getirilmişti. Çok geniş bir alana yayılmamakla birlikte kayda değer birçok ürün barındıran bir bölümdü. Asker giyim eşyaları, şal, mendil gibi tekstil ürünleri bulunuyordu. Ayrıca yarlarda duran büyük ve yaldızlı kollu şamdanlar dikkat çekiciydi.

İsveç ve Norveç. Beklendiği üzere bu bölümde demirden yapılmış ürünler ve zengin maden yataklarından getirilmiş örnekler sergileniyordu. Ayrıca köylülerin yaptığı kaba ve dayanıklı yünlü giyeceklerin yanında Kral Oscar'ın ipekten dokunmuş bir portresi de yer alıyordu.

Danimarka. İki adet Hornung marka piyanonun süslediği bu bölümün ortasında bir yazı masası ve ona eşlik eden rahat bir sandalye bulunuyordu. Bununla birlikte pürüzsüz porselen madalyon ve benzeri diğer eşyalar ile beyaz bir Eros heykeli göz alıcı nitelikteydi. Öte yandan sergilenen ürünler arasında astronomik saat, kronometreler, matbaa araç-gereçleri gibi ürünler Danimarka'daki üniversitelerin ve üreticilerin bilim amaçlı alet üretiminde ne kadar ileri olduğunu kanıtlar nitelikteydi.

Zollverein (Alman Gümrük Birliği). Zollverein, en ilgi çekici bulunan sergilere sahip, geniş bir alanda temsil

ediliyordu. Saksonya ve Baden, Brunswick ve Berlin, Dresden, Magdeburg, Tübingiya, Württemberg, Stuttgart ve diğer Alman prenslikleri ve kentlerinden getirilmiş endüstriyel ürünler, sanat eserleri ve yaratıcı fikirler sistematik biçimde bu zengin bölümde sergileniyordu. Deri ürünler ile ziyaretçileri karşılayan bölümde birbirinden farklı amaçlar için üretilmiş çeşitli kırtasiye, matbaa ve kağıt ürünleri dikkat çekiyordu. Kuş kafesi, tepsi ve benzeri hafif eşyalardan kadife, ipek veya saten gibi birbirinden farklı türde kumaşlara kadar her şey son derece çekiciydi. Bölümü en zarif porselenler, oyuncak bebekler, balmumu çiçekler, cam eşyalar ve daha pek çok ilgi çekici ürün süslüyordu. Bölümün ilerleyen kısımlarında daha da fazla sayıda oyuncağın arasında ziyaretçilerin dikkatini doldurulmuş kuşlar ve diğer çeşitli hayvanlar çekiyordu. Bunların ardında ise daha ağır eşyalar vardı. Çeşitli Alman kentlerinde dökme demirden üretilmiş büyük salon sobaları göze çarpıyordu. Örneğin, hem estetik bir görünüm sağlama hem dumandan koruma amacıyla tasarlanmış, mermer bacalı ve ortasında Medusa başı bulunan döküm soba oldukça büyüleyiciydi. Alman demir endüstrisinin gücü mermer ve porselenle birlikte adeta harika eşyalar ortaya koymuştu. Bunları dev bir kasa ile endüstriyel üretimle el işçiliğini ustalıklı ve yaratıcı tekniklerle birleştiren mobilyalar, dolaplar ve akla gelebilecek her türde eşya ve dekorasyon ürünü izliyordu. Diğer yandan mürekkep ve parfüm şişeleri, vazolar ve süs eşyaları cam işçiliğini en zarif haliyle gözler önüne seriyordu. Ziyaretçiler, camdan üretilmiş ve doğadaki renginin aynısını yansıtan bir Japon kamelyasını oldukça etkileyici buluyordu. Alman üreticiler, en zarif ve minyatür eşyalardan devasa boylarda porselen vazolara ve en ağır dökme demir eşyalara kadar her türde ve her boyda ürünlerle serginin en zengin bölümlerinden birini oluşturmayı başarmıştı. Sergilenen ürünler, özellikle Prusya ve kuzey eyaletlerinde endüstrileşme sürecinde atılan kararlı adımların bir göstergesiydi.

Bavyera. Alman Birliği'nin bir parçası olma sürecinde Orta Avrupa'da sıkışmış bir krallık olsa da Bavyera'dan yüzü aşkın katılımcı, ürünlerini sergilemek üzere Londra'ya gelmişti. Kimya ve tarım ürünlerinden cam, porselen, seramik, pamuklu ve ipekli ürünlere kadar geniş bir yelpazede örnekler burada bulunuyordu. Ayrıca müzik aletleri yapımında da Bavyeralılar iddialı olduklarını ortaya koymuşlardı.

Avusturya. Bohemya porselenleri ve ünlü komutan Mareşal Radezky'nin dökme demirden yapılmış bronz kaplı dev heykeli ile ziyaretçileri karşılayan bu bölümde düğmeler, tütün kutuları, kumaşlar, oyuncaklar, otomaton bebekler ve diğer göz alıcı eşyaların yanında Avusturya'nın deri, porselen, gümüş, matbaacılık ve cam endüstrilerindeki gelişimini temsil eden pek çok örnek sergileniyordu. Bu bölümde ayrıca ilaç endüstrisinde kullanılan işlenmemiş ve kurutulmuş bitkilere ve köklere de rastlamak mümkündü. Avusturya

mobilya üretiminde de iddialı olduğunu göstermişti; işlemeli dolaplar, dikkat çekici bir bilardo masası, ahşap zemin mozaikleri gibi birçok örnek bu iddiasını kanıtlar nitelikteydi.

Hollanda ve Belçika. Tek parça dokunmuş Deventer halısı, cam avizeler, çinko döküm ürünler bu bölümde ilk bakışta dikkati çekiyordu. Çan ve zil örnekleri ülkenin bu konudaki şöhretini destekler nitelikteydi. Ayrıca gerçeğinin aynısını yansıtan yel değirmeni, gemi ve köprü modelleri ziyaretçilerin ilgisini çekmişti. Mobilya, kumaş ve doğal ürünler bu bölümde de sergilenen ürünler arasındaydı.

Fransa. Yabancı ülkeler arasında en fazla sayıda ürünle sergideki yerini alan Fransa'ya ayrılan bölümde bronz ve yıldız kaplama birçok ürünün arasında ışıltılı bir kristal avize dikkat çekiyordu. Mum yerine gaz ile ışıklandırılan avize, estetik görünümüyle olduğu kadar tasarımıyla da ziyaretçilerin ilgisini çekmekteydi. Porselenlerin olduğu kısımda Levi kardeşlerin sergisi, ünlü Dresden porselenleri ile yarışır nitelikteydi. Gümüş tepsilerden altın ve gümüş kaplı kahve takımlarına, vazolara, mücevher kutularına kadar sayısız ürün göz alıcı bir şekilde yerleştirilmişti. Tekstil ürünlerinin olduğu kısım Fransız giyim eşyaları ve aksesuarlarının harika örnekleriyle doluydu. Kırtasiye ürünleri, gelişmiş ciltleme makineleri, basılı eserler ve kitapların ardından ziyaretçileri ustalıkla işlenmiş mobilyalar karşılıyordu. Bir diğer kısımda ise elmas ve incilerle bezenmiş taklit çiçekler ile kolye, küpe, broş ve daha pek çok çeşit mücevher yer alıyordu. Kartonpiyer eşyaların yanında tel masa ve tel sandalye gibi demir tel eşyalar da ilgi çekiciydi. Müzik aletleri arasında Erard yapımı piyano estetik görünümü ve ses kalitesiyle görenleri büyülüyor; Sax yapımı bir dizi üflemler enstrüman dikkatleri çekiyordu. Goblen ve Sèvres porseleni gibi Fransız devletinin koruması altında olan geleneksel ürünler de sergide yerlerini almıştı. İpekli ürünlerden parfümlere, reçel ve benzeri tatlı gıdalardan müzik kutusu gibi dönemin fantastik ürünlerine kadar Fransız katılımcılar, insanların ruhuna hitap eden ve yaşamlarını şenlendiren iddialı ürünlerle Londra'ya geldiklerini göstermeyi başarmıştı. Öte yandan Fransızlar, delikli tuğla üreten makineler, kimyasal ürünler, lokomotif, kağıt makinesi, gaz ayarlayıcı, mühendislik veya akademik amaçlı her tür hesaplama işi için kullanılabilen evrensel hesap skalası, optik ürünler ve ticari faaliyetlerde veya bankacılıkta kullanılan hesap makineleri gibi ileri düzeyde bilim ve teknoloji ürünlerine sahip olduklarını da göstermişti. Ayrıca Cezayirli katılımcıların getirdiği çeşitli ahşap ürünler de bu bölüme renk katmıştı.

İtalya. Henüz tek ülke olarak birleşmemiş olan İtalya, ağırlıklı olarak Sardinya'dan gelen ürünlerle temsil ediliyordu; ancak Roma ve Toskana'da üretilmiş ürünler de dikkat çekici sayılırdı. Beklenenin tersine makarna çeşitleri ve doğal ürünler İtalya bölümünde yeterli ölçüde temsil edilmemişti. Hafif mobilyalardan kadife

ve damasko gibi farklı türde kumaşlara kadar bilinen çeşitli İtalyan ürünlerine rastlamak mümkündü. Diğerlerinde olduğu gibi burada da bazı porselen örneklerine, heykellere, mermer ve maden ürünlerine yer verilmişti.

İspanya ve Portekiz. İki ülke sergide tek bir bölümü paylaşmıştı. Genel olarak endüstriyel üretimin gelişmemiş olması nedeniyle bu bölümde doğal ürünler ön plana çıkıyordu. Öte yandan gitar, arp ve viyolonsel bir araya getiren "guitarpa" adlı büyük bir müzik aleti, Barselona'da dökme demirden üretilmiş çatal-bıçak takımları ve İspanyol tütün ürünleri ile Granada kurşunu ve La Mancha cıvası gibi maden örnekleri ilgi çekiciydi.

Türkiye ve Mısır. Osmanlı topraklarından getirilen ürünlere ayrılan bu bölüm, beklendiği üzere özellikle halı ve kilimlere ev sahipliği yapıyordu. Kaplan derisi ve ipek gibi doğal malzemeli ürünler ile birlikte abanoz ağacından üretilmiş sedef kakmalı tahta kaşıklar arka taraflarda görülebiliyordu. Gemi modelleri, nargile ve tütün örnekleri, ziller bu bölümde sergilenen en iyi ürünlerdi. Ayrıca Anadolu ve Balkanlar'dan getirilen çeşitli el yapımı ürünler, süslü eyerler, şal ve benzeri giyim eşyaları, süs işlemeli silahlar dikkatleri çekmişti.

Yunanistan. Bağımsızlığının henüz yirminci yılında yalnızca Mora yarımadası ve kuzeyini kaplayan küçük bir ülke olarak Yunanistan, çoğunluğunu bu bölgelerden gelen doğal ürünlerin oluşturduğu ve ayrıca bir ulusal kıyafetin de yer aldığı küçük bir sergiyle katılmıştı.

İran. İran'ın Büyük Sergi'ye kayda değer ürünlerle katıldığını söylemek pek mümkün değildi. Bu bölümde daha çok kişisel koleksiyonlardan alınarak Londra'ya getirilmiş ürün ve eserler bulunuyordu.

Çin. Çinli katılımcılar da beklentilerin altında bir sergiyle buradaki yerlerini almışlardı. Öyle ki bu bölümde sergilenenlerden çok daha nitelikli ürünlere İngiltere'deki evlerde rastlamak mümkündü. Yine de porselen eşyalar dikkatleri çekiyordu.

İsviçre. Büyük piyanolarla ziyaretçileri karşılayan bu bölümde tabaklanmış ve tabaklanmamış derilerden oluşan bir koleksiyon vardı. Çeşitli renk ve desenlerde uzun kurdeleler, ipek, saten, keten ve muslin kumaş örnekleri, dantel işleri ilk bakışta dikkat çekiyordu. Ahşap oymacılığındaki ustalığı gözler önüne seren mobilyalar da bu bölüme renk katıyordu. Salata kaşıkları ve çatalları, ceviz kırma aletleri, bıçaklar, fincanlar ve daha pek çok ürün, İsviçre kırsal yaşamının nitelikli ve göze hitap eden ürün üretme anlayışına sahip olduğunu ortaya koyuyordu.

Tunus. Bambu sandalyeler, lake kaplama masa, fildişi kutular ve bunlar gibi değişik ürünler Tunus'un ilgi çekici bir sergiyle ziyaretçilerin karşısına çıkmasını sağlamıştı. Ayrıca tam ortada, siyah deve tüyünden yapılmış bir çadır kurulmuştu. Çadırın içi aslan, leopar,

ve antilop derileri ile kaplanmıştı. Arap ve Afrika müzik aletleri de bulunuyordu.

Güney Amerika ülkeleri. Meksika, Yeni Granada, Brezilya, Bolivya ve Şili, Latin Amerika dünyasından Büyük Sergi'ye katılan ülkelerdi ve maden örnekleri, el sanatları ve doğal ürünlerle sergideki yerlerini almıştı.

Amerika Birleşik Devletleri. Her ne kadar Britanya, dünyanın önde gelen gücü olduğunu göstermek adına Büyük Sergi'yi düzenlemiş olsa da işletmecilik tarihinin belki de en önemli dönüm noktalarından biri burada gerçekleşti ve Büyük Sergi, dünya ekonomisinin yeni lideri olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni işaret etti. Amerikan hükümetinin de desteğini alarak Londra'ya gelen Amerikalılar, kendilerine ayrılan geniş bölümü doldurmayan sayıda ürünle sergiye katıldıkları için başlangıçta diğer ülke katılımcıları tarafından pek ciddiye alınmamıştı. Öyle ki sergi için hazırlanmış almanak ve tanıtım kataloglarında ülkenin halihazırda madencilik ve imalat sektörlerinde gelişmekte olduğu ve endüstrileşmenin ağırlıklı olarak tarımın daha da gelişmesi yönünde ilerlediği vurgulanıyordu. Amerikalı üreticiler, sıradan ürünlerle Büyük Sergi'deki yerlerini almış gibi görünüyordu. Oysa Amerikalı katılımcılar, ülkenin farklı eyaletlerinden ve farklı endüstri kollarından gelmiş, gururla ürünlerini sergiliyordu. Alfred Hobbs'un getirdiği sökölmez kilit, silah üreticisi Samuel Colt'un ünlü altıpatlar tabancası, Cyrus McCormick'in mekanik biçerdöveri, Isaac Singer'in dikiş makinesi gibi ürünler diğer ülkelerde sergilenen benzerleriyle yarışır nitelikteydi. Ancak kısa bir süre içinde sergiye gelen ziyaretçileri asıl şaşırtan, bu ürünlerin özgün bir imalat sistemi içinde üretilmiş olmasıydı. Birbiriyle ilgisi olmayan bu ürünlerin ortak özelliği, Amerikan İmalat Sistemi olarak da adlandırılan parçalı imalat sistemi ile üretilmiş olmalarıydı. Parçalı imalat şüphesiz Amerikalıların bir buluşu değildi; ancak ürün yerine ürün parçası üreten makineler geliştiren Amerikalı üreticiler hızlı, standart ve yüksek miktarda üretim yapmanın yolunu bulmuştu (Wren, 1994, s. 73-74; Berber, 2013, s. 71-73). Büyük Sergi, gelecekte Frederick W. Taylor ve Henry Ford tarafından geliştirilecek olan kitle üretiminin endüstriyel bağlamda temellerinin dünyada ilk kez sergilendiği bir fırsat yaratmıştı. Büyük Sergi Londra'daydı; ancak bir anlamda bundan kazançlı çıkan Britanya değil, Amerika Birleşik Devletleri olmuştu. Nitekim Büyük Sergi sonrasında, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, dünyanın çeşitli ülkelerinden girişimciler ve yatırımcılar Amerikan fabrikalarına akın ederek kitle üretimin sırlarını öğrenecek ve buralardan satın aldıkları makinelerle kendi ülkelerinde yeni fabrikalar kuracaktı.

Büyük Sergi'den Sonra

Büyük Sergi, günümüzde Expo adıyla düzenlenen dünya sergileri serisindeki ilk sergidir. Ulusal sergi olarak bu tür organizasyonları uzun yıllar öncesinden

itibaren gelenekselleştiren Fransızlar, Londra'daki Büyük Sergi'nin ardından, 1855 yılında Paris'te "Evrensel Sergi" (*Exposition Universelle*) adı altında bu defa uluslararası boyutta bir sergi düzenlediler. 1862 yılında Londra'ya geri gelen sergi 1867 yılında yine Paris'te düzenlendiğinde ziyaretçi sayısı 15.000.000'u bulmuştu. Amerika Birleşik Devletleri'nin yüzüncü kuruluş yıldönümü nedeniyle 1876 yılında Philadelphia'da düzenlenen sergiye Frederick W. Taylor da katılmıştı. Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümü olan 1889 yılında sergi bir kez daha Paris'te düzenlenmiş ve bunun için Eiffel Kulesi inşa edilmişti.

Büyük Sergi'nin ardından Hyde Park'ta bulunan Kristal Saray kaldırıldı. 1854 yılında Londra'nın güneyinde bulunan Sydenham bölgesindeki geniş araziye yeniden kurulan Kristal Saray, çeşitli sergi ve etkinliklere sahne olan bir mekan olarak uzun yıllar kullanılmaya devam etti. 1936 yılında çıkan bir yangında tümüyle yanarak ortadan kalktı. *Crystal Palace* günümüzde bir tren istasyonu ve bir futbol kulübü adı olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- (1851). *A Guide to the Great Exhibition : Containing a Description of Every Principal Object of Interest — with a Plan, Pointing out the Easiest and most Systematic Way of Examining the Contents of the Crystal Palace*. London : George Routledge and Co.
- Babbage, C. (1851). *The Exposition of 1851 or, Views of the Industry, the Science, and the Government of England*. London: John Murray.
- Berber, A. (2013). *Klasik Yönetim Düşüncesi: Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-klasik Örgüt Teorileri*. İstanbul: Alfa.
- Brontë, C. (2000). *The Letters of Charlotte Brontë: With a Selection of Letters by Family and Friends, 1848-1851* (Vol. 2). Clarendon Press.
- Canine, C. (1997). *Dream Reaper: The Story of an Old-fashioned Inventor in the High-tech, High-stakes World of Modern Agriculture*. University of Chicago Press.
- Ellis, R. (Ed.). (1851). *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations (By Authority of the Royal Commission)*. London: W. Clowes & Sons.
- Hobsbawm, E. J., & Wrigley, C. (1999). *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*. The New Press.
- Queen Victoria's Journal, *Victoria & Albert Museum*, <<http://www.vam.ac.uk>, 8 Nisan 2016>
- Wren, D. (1994). *The Evolution of Management Thought*, 4th edition. John Wiley & Sons.
- Young, P. (2009). *Globalization and the Great Exhibition: The Victorian New World Order*. Palgrave Macmillan.

Büyük Sergi’de Osmanlı Ürünleri

Mustafa Kurt¹

Ondokuzuncu yüzyılın önemli bir bölümünü kapsayan Osmanlı sanayileşme çabaları, her ne kadar istenilen sonuçları vermemiş olsa da, etraflı bir reform ve yatırım planı olarak kayıtlara geçmiştir. Batı benzeri bir sanayileşme hedefiyle (Turan, 2009; s. 64) sürdürülen bu faaliyetler kapsamında İstanbul merkezli olmak üzere devlet sahipliğinde birçok fabrika kurulmuş (Clark, 1974) ve bu fabrikalar başta tekstil ürünleri olmak üzere çeşitli ürünlere dönük faaliyetlerini sürdürmüştür. Batı sanayileşmesini takip ve içeriye transfer etme çabaları kapsamında özel yer verilebilecek bir başlık da Osmanlı devlet yöneticilerinin dünyadaki fuarlara katılma yönündeki eğilimidir. Bu çerçevede Osmanlı ilk olarak 1851 yılında Londra’da düzenlenen Büyük Sergi’ye (*The Great Exhibition*) katılma kararı almış; Ticaret Bakanlığı’nın İstanbul Merkezi Komitesi tarafından gönderilen ürünlerle sergideki yerini almıştır. Sonrasında 1863 yılında Sultanahmet Meydanı’nda yaklaşık beş ay açık kalan Sergi-i Osmani Umumi düzenlenmiş, daha sonraki yıllarda 1867 yılında Paris’te düzenlenen Evrensel Sergi’de (Işıklı vd., 2008; Tekdemir, 2013), 1873 yılında Viyana’da düzenlenen Dünya Sergisi’nde ve 1893 yılında Şikago’da düzenlenen Dünya Sergisi’nde yüksek seviyede katılım göstermiştir (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015, s. 232-236). 19. yüzyılın ikinci yarısını boyunca Osmanlı Devleti katıldığı fuarlarla bir taraftan dünyadaki üretim teknolojisindeki gelişmeleri izlemeye çalışmış, bir taraftan da bu teşhir ortamında kendi üretim yeteneğindeki gelişmeleri yansıtmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti’nin 1851 yılında Londra’da düzenlenen Büyük Sergi’deki pavyonunda pastel renklerin hakim olduğu, çift örgülü ipek ve metal ipliklerle pamuklu beze işlenmiş bir havlu temsil edilmiştir² (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015, s. 228-229). Bu sergide yer alan ürünler temel olarak bitki, hayvan ve mineraller alemleri gibi üç ana kategori, ayrıca hammadde ve mamul kategorileri olmak üzere toplam beş kategoride 3.300 kadar objeden oluşmaktadır (Ellis, 1851, s. 1386). Sergilenen mallar ağırlıklı olarak tarımsal ürünlerle tekstil üretimine ilişkindir. Ancak her ne kadar tekstil ürünleri yoğun olsa da sergilenen mallar arasında ilaçlar, silahlar, mangallar, zeytinyağı, fındık, sabun, sarrafiye gibi oldukça geniş perspektifte ürünler bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde

sergilenen ürünlerin, bu tarihe kadar süren sanayileşme çabalarına rağmen, ağırlıklı olarak geleneksel üretim tarzına dayalı ürünler ve hammaddelerden oluşması (Great Exhibition, 1851, s. 171) üretim teknolojisinin kullanımı bakımından Batı ile arasındaki farklılığı göstermektedir (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015). Hatta sergi raporunda yer alan değerlendirmede Osmanlı pavyonunda yer alan ana ürünlerden olan halı ve kilimlerin bile yeterince göz kamaştırıcı olmadığı vurgulanmakta, en dikkat çekici ürünler olarak nargile ve tütün, kayık tabaklar, çiniler, bardaklar ve bugünkü Zilciyan firmasınınca üretildiği tahmin edilen çalgı zilleri sıralanmaktadır (Great Exhibition, 1851, s. 171). Ürünlerin niteliği ne olursa olsun Osmanlı Devleti’nin bu fuara yüksek düzeyde ve binlerce ürün çeşidiyle katılmış olması sanayileşme ve batıyla entegre olma çabaları açısından önemli gelişmelerden biridir. Aşağıda Osmanlı Devleti tarafından gönderilip sergide yer alan ürünlere ilişkin kategoriler ve bazı ürünler sunulmuştur (Ellis, 1851, s. 1386-1399).

Bitkiler Alemleri. Biber, yaban kekiği, zeytinyağı, beyaz ve kırmızı şarap, likör, bira, sakız, reçine, afyon, çeşitli bitki kökleri, fındık, ülkenin çeşitli bölgelerinden meyveler, kurutulmuş meyveler, bitki tohumları vd.

Hayvanlar Alemleri. Kürkler, ipekböceği kozası, işlenmemiş ipek, balık dolması, kuzu derisi, geyik derisi, susamuru derisi, ayı derisi, tilki derisi, iç yağı, boynuzlar, çeşitli hayvan saçları, devekuşu kanatları vd.

Mineraller Alemleri. Sülfür, reçine, kil, kömür, yeşim taşı, potasyum, kaya tuzu, kireç karbonatı vd.

Hammaddeler. Ağaç ve kereste, pamuk, tütün, sünger, çeşitli tahıllar, pirinç, keten vd.

Mamuller. İpekli ürünler, pamuklu ürünler, yünlü ürünler, çok sayıda tekstil ve hazır giyim ürünü, pamuklu ve ipekli ev tekstili ürünleri, havlu, halı ve kilimler, sabun, kaşık, altın-gümüş eşyalar ve takılar, saat kösteği, tabanca, bıçak, çanta, ayakkabı, terlik, nargile, süs eşyaları vd.

Kaynakça

- (1851). *A guide to the Great Exhibition : Containing a Description of Every Principal Object of Interest — with a Plan, Pointing out the Easiest and most Systematic Way of Examining the Contents of the Crystal Palace.* London : George Routledge and Co.
- Clark, E. C. (1974). The Ottoman industrial revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 5(01), 65-76.
- Ellis, R. (Ed.). (1851). *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations (By Authority of the Royal Commission).* London: W. Clowes & Sons.

¹ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye.

mkurt@yalova.edu.tr (M. Kurt)

² Bugün Victoria ve Albert Müzesi’nde bulunan bu havlunun dokuma biçiminin, pavyonu ziyaret eden Manchester fabrikatörleri tarafından fuar sonrasında taklit edilip sınıai dokumayla imal edildiği de müze kayıtlarında yer almaktadır (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015, s. 229)

- Ergüney, Y. D., & Kara Pilehvarian, N. (2015). Ondokuzuncu yüzyıl dünya fuarlarında Osmanlı temsiliyeti. *Megaron*, 10(2), 224-240.
- Işıklı, A., Durak, B., & Arca, H. (2008). *Osmanlı ve Avrupalı Yazarların Gözüyle 19. Yüzyıl Fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul Fuar Merkezi Yayınları-5.
- Tekdemir, A. (2013). 1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in sergiyi ziyareti. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 1-19.
- Turan, G. (2009). Turkey in the Great Exhibition of 1851. *Design Issues*, 25(1), 64-79.